

דף מתנגן מיומנו של קפקא

בירושלים יושב פרופ' יוסף טל, שופע יצירה ועטור פרסים. בעולם הוא זוכה לתהילה, בארץ מכירים אותו פחות; את האוטוביוגרפיה שלו הוא כותב להזמנת מו"ל גרמני. השבוע תתקיים במוזיאון-ישראל הבכורה של 'סצינה' – יצירה של טל המבוססת על קטע מיומנו של קפקא. בשיחה עם ישראל אלירז הוא נזכר בפגישתו עם הסופר הגדול: "בנשיפה אחת יכולת להעיף אותו מהמקום"

הבימאי והיצירה כתובה כך שהיא מכילה את כל ההוראות לשחקן-הזמר. האם כבר בימת בעבר? לא. את האופרות שלי בימו תמיד בימאים מפורסמים למדי כמו ליאופולד לינדברג, פרידריך גץ, הרולד פרינס. הפעם החלטתי לנסות בעצמי. היתה לי הזדמנות לביים את 'הסצינה' בארה"ב, לפני יותר משנה, וזה עבד יפה. את המנצח סילקת כי אין תזמורת, את הצייר הברחת כי אין תפאורה, ולבסוף – גם את הבימאי. נשאר שניים – קפקא ויוסף טל.

אל תשכח את הקהל. נדמה לי שהיתה לך הזדמנות להכיר את קפקא בעצמו.

אבא עבד כפרופסור לשפות מזרחיות במכון למדעי היהדות בברלין, וקפקא היה תלמיד שלו. הרי ידוע שקפקא למד משפטים...

אני זוכר שבאחת משיחות הצהריים בבית, כשאבא ישב איתנו לשולחן, וזה היה מנהג קבוע אצלנו בבית, הוא סיפר לנו על תלמידיו. פעם אחת הוא הזכיר תלמיד שקט ומוזר, היושב בשורה האחרונה בכיתה, אך כשהוא מצביע ושואל – איי אפשר להשיב לו מייד. שאלותיו תמיד נורא רציניות. שמו קפקא. אבא לא ידע אז מיהו עד שהדוד ליאו (קרוב משפחה מאנטוורפן, איש יודע-ספר, שהגיע אלינו לביקור) גילה לו את זהות הסופר. אבא כמוכן הזמין אותו לכוס-תה. קפקא בא אלינו הביתה עם בחורה אחת בריאת בשר (שמה? אולי שרה אינני זוכר) הוא דיבר על ציונות, על עליה לארץ-ישראל. הוא היה דק וחיוור מאוד, כנראה כבר חולה מאוד. בנשיפה אחת יכולת להעיף אותו מן המקום.

שוחחתי איתו? הייתי אז בן 15. אני זוכר אותו יפה. אחר כך נעלם. מאוחר יותר אבא קרא לפנינו ליד השולחן את הסיפור 'הרופא הכפרי' שנתפרסם כבר אז בספר.

ועכשיו, לאחר כל כך הרבה שנים, אתה יושב בירושלים וכותב מוסיקה ל'דף' מיומנו של אותו בחור יהודי חיוור שלא הצליח לעלות לארץ-ישראל.

מקריית? לא, אני לא חושב שזה מקרי, למרות שאנחנו אוהבים להשתמש במלה הזאת. הדברים הם מקריים רק כשאנחנו לא מסוגלים לראות את חיינו מנקודת-תצפית בה אנחנו רואים את החיים כמעגלים שלמים. דבר איננו מקרי.

בחוודשים האחרונים כותב יוסף טל את האוטוביוגרפיה שלו, שהוזמנה על-ידי מו"ל גרמני. הוא חוזר אל תקופות מרוחקות של חייו. הוא זוכר בבהירות דברים מגיל ארבע. הוא מספר לי על הדרכים המוזרות בהן פועל הזיכרון והדברים מביאים אותנו, הוא מודה, עד-גבול האימה. ●

איך הגעת ל'דף' מיומנו של קפקא מיום 25 ביוני 1914?

במקרה. ודאי שאני קורא את קפקא. את סיפוריו אני מכיר שנים רבות. את ה'דף' הזה פגשתי באחת הקריאות שלי לפני יותר משלוש שנים. מה שנדשם באותו יום ב'יומן' הוא מעין סיפור קטן ושלם העומד יפה בזכות עצמו ולא איזה קטע אינטימי.

האם הסיפור הקפקאי אפילו הוא 'דף' אחד, אינו דורש מן הקהל קשב גדול מן הרגיל?

קשב, ודאי. אבל כל מה שעשיתי במוסיקה שלי היה כדי לעורר קשב זה אצל המאזינים. על הבימה הריקה נמצאים רק כסא ושולחן. ולא חשוב איזה כסא ואיזה שולחן. אין צורך בתפאורה. את היצירה מבצעת זמרת אחת בלבד, ובאותה מידה יכול לשיר זאת גם זמר. אין כל ליווי תזמורתי. הצמצום הזה מאפשר תשומת-לב והתמקדות רבה ביצירה המבוצעת על הבימה. אין-ספק שתפקידה של הזמרת קשה במיוחד. אין כלי-מוסיקלי שיכול לתמוך בה. היא גם חייבת להיות שחקנית. וזה לא פשוט.

מדוע אין 'הסצינה' מבוצעת באופן קונצרטי? אין זה שיר. למעשה, זוהי מין מיני-אופרה. יש בה עלילה, דמות, מונולוג, דראמה. לקחתי בחשבון את הבימה ואת אפשרויות התנועה עליה. יש חשיבות גדולה לביצוע החזותי והוא משולב במימד המוסיקלי.

אתה ממשיך אם כן ללכת בדרך המוסיקלית שנוהגים לקרוא לה 'מולטי-מדיה'.

אינני אוהב את המלה הזאת, שהפכה להיות פופולארית כבר בימיו של ואגנר והגיעה לשיאה במאה שלנו. נדמה לי שה'סצינה' שלי היא במידה מסויימת מעין הכרזה נגד המולטי-מדיה כפי שנתפרשה באופן קיצוני מאוד בשנים האחרונות. סילקתי כמעט את כל המדיות ונשארתי עם העיקר. מהו 'העיקר'?

מוסיקה הנובעת מתוך יצירתו של קפקא. בלעדי ה'יומן' היא לא קיימת אך בעזרתה ה'דף' הופך לדעתי, עשיר יותר. זו הדרך שלי להביע את עצמי. מי הבימאי? אני, כמוכן. המלחין חייב, במקרה זה, להיות גם

עמים רבות בעבר כבר ישבתי בביתו היפה של יוסף טל ברחוב דבורה הנביאה, שעל גבול מאה-שערים ורחוב הנביאים היורד אל שער שכם.

זהו אחד הבתים הקטנים השייכים לקהילה ה'חב' שית ויש אומרים לקיסר הילה סילאסי בכבודו ובעצמו. מתחת לתיקרה המקומרת, בין עציצי צמחים אכזזטיים, אנו יושבים ומשוחחים לקראת ביצוע הבכורה בישראל של יצירתו 'סצינה', שתתקיים במוזיאון ישראל בתחילת אפריל.

לפני שאשאל 'למה קפקא?' הרשה לי לשאול, למה טכסט? מדוע המלחין, שיש בידו צלילים, צריך למילים?

טכסט הוא גירוי, סטימולאציה, ואני צריך אותו. במשך שנים חזרתי שוב ושוב אל טכסטים ספרותיים שונים. עוד בצעירותי, בגרמניה בשנות ה-30, חיברתי מוסיקה לשני שירים, האחד של גיתה והאחר של אשתי הראשונה המנוחה. עם עליית ארצה, כתבתי מוסיקה לכמה משירי רחל. לשירי הקליר ואפילו לפרקי תנ"ך ואגדות חז"ל. אחר כך הגעתי לאהבתי הגדולה – האופרה. תנ"ך או הקליר, בשביל ייקה כמוני, חייבו חוצפה גדולה ובעיקר מאמץ גדול. מוסיקה איננה אילוסטרציה של טכסט, אלא מאבק מתמיד של זהות.

הטכסטים שבחרת היו תמיד גמורים ושלמים. למה גיתה, רחל, הקליר, התנ"ך או קפקא צריכים למוסיקה שלך?

מוסיקה היא שפה. גם ספרות היא שפה. ובדאי שאין צורך להניח שפה על-גבי שפה. אבל אני מנגן את השפה המילולית ולא בא במקומה. אני הולך יחד איתה כדי להבהיר אותה ולגלות את עצמי דרכה. אני, כמוכן, לעולם לא הייתי מחבר מוסיקה ל'על כל פסגות הרים' של גיתה. השיר הזה הוא מוסיקה טהורה, או למה להוסיף לו עוד מוסיקה? יש טכסטים שאי-אפשר לכתוב להם מוסיקה. את זאת אתה מרגיש, איכשהו.

ישראל אלירז חיבר ארבע ליבריות לאופרות של יוסף טל: 'אשמדאי', 'מצדה 967', 'אלזה' – הומאז' ו'הניסיון'.